

Stefan Błachowski
(1889–1962)

Wstęp

W Polsce w ogóle psychologów prawie nie ma [...] chyba jeden Błachowski¹. Te słowa Stanisława Michalskiego, w latach 1928–1939 dyrektora Funduszu Kultury Narodowej oraz kierownika Działu Nauki w Kasie im. Józefa Mianowskiego zapisał w swoim dzienniku pod datą 27 maja 1927 r. prof. Kazimierz Twardowski, twórca szkoły filozoficznej lwowsko-warszawskiej, w latach 1921–1932 przewodniczący Rady Naukowej Kasy. Oczywiście w słowach tych – pełnych kurtuazji – jest sporo przesady. W okresie swojej działalności naukowej i zawodowej Stefan Błachowski nie był jedynym psychologiem. Niemniej w historiografii polskiej podkreśla się przede wszystkim jego zasługi dla psychologii polskiej, wspominając zaledwie, że był też rektorem Uniwersytetu Poznańskiego (UP) w trudnym okresie odbudowy i uruchomienia uczelni po zniszczeniach II wojny światowej.

Działalność naukowo-badawcza, dydaktyczna, organizacyjna oraz zainteresowania artystyczne Stefana Błachowskiego doczekała się już wprawdzie kilkudziesięciu opracowań autorstwa: Czesława Głombika², Bolesława Hornowskiego³, Ryszarda Jadczaka⁴, Elwiry Kosnarewicz⁵, Jarosława Matysiaka⁶, Józefa

---

¹ Kazimierz Twardowski, *Dzienniki*, cz. 1, red. R. Jadczak, Toruń 1997, s. 309.

² C. Głombik, *Stefan Błachowski a idea kongresu słowiańskich filozofów*, Lublin 1999.

³ B. Hornowski, *Życie i działalność prof. dra Stefana Błachowskiego*; PP, 1963, nr 6, s. 7–29; tamże, bibliografia prac Stefana Błachowskiego (układ chronologiczny), s. 63–66; tenże, *Wspomnienie o Profesorze doktorze Stefanie Błachowskim 19 V 1889–31 I 1962*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu” 1963, nr 42, Seria: Filozofia, Psychologia, Pedagogika, z. 6, s. 12–20.

⁴ R. Jadczak, *Mistrz i jego uczniowie*, Toruń 1997, s. 113–123.

⁵ E. Kosnarewicz, *Przed stu laty... Stefan Błachowski (1889–1962)*, PP, t. 32, 1989, nr 4, s. 1117–1120. Na s. 1120 autorka błędnie podała miejsce śmierci Błachowskiego – nie zmarł w Poznaniu lecz w Warszawie. Taż, *Stefan Błachowski's concept of psychology*, [w:] *Roots of Polish psychology*, ed. by R. Stachowski, Poznań 1993, s. 77–84.

⁶ J. Matysiak, *Stefan Błachowski*, [w:] *Poczet rektorów Almae Matris Posnaniensis*, red. T. Schramm, A. Marciniak, Poznań 2004, s. 156–166.

Reutta⁷, Teresy Rzepy i Bartłomieja Dobroczyńskiego⁸, Ryszarda Stachowskiego⁹, Teodora Śmiełowskiego¹⁰, Tadeusza Zaworskiego¹¹, ale artykuły te ograniczają się tylko do przedstawienia pewnego fragmentu życiorysu bądź do podania najważniejszych faktów z jego działalność zawodowej i naukowej. Wnikliwie został przedstawiony przez Czesława Głombika okres studiów Błachowskiego na Uniwersytecie Georga Augusta w Getyndze oraz jego związki z filozoficzną szkołą lwowsko-warszawską¹². Okres getyński przedstawił też Ryszard Stachowski¹³. O jego powiązaniach ze szkołą lwowsko-warszawską wspomnieli także w swoich opracowaniach Stefan Zamecki¹⁴, Jan Woleński¹⁵, Tadeusz Kwiatkowski¹⁶, Ryszard Jadczak¹⁷. Osobno należy wymienić opracowania i artykuły Stanisława Kowalskiego¹⁸, Andrzeja Lewickiego¹⁹, Czesława Głombika²⁰ i Jana Szmyda²¹, które

⁷ J. Reutt, *Stefan Błachowski (1889–1962)*, RF, t. 21, nr 3, 1962, s. 245–249.

⁸ T. Rzepa, B. Dobroczyński, *Historia polskiej myśli psychologicznej*, Warszawa 2009.

⁹ R. Stachowski, *Stefan Błachowski. Założyciel poznańskiej psychologii*, [w:] *Stefan Błachowski, Założyciel poznańskiej psychologii*, (wstęp i dobór tekstów R. Stachowski), Poznań 2001, s. 9–42; tenże, *Stefan Błachowski wśród zawieruchy Wielkiej Wojny*, „*Studia Psychologica*”, t. 1, 2016, nr 2, s. 71–96.

¹⁰ T. Śmiełowski, *Zamiłowania artystyczne Prof. dra Stefana Błachowskiego*, PP, t. 6, 1963, s. 59–62.

¹¹ T. Zaworski, *Stefan Błachowski – profesor nie oficjalnie. Szkice do wizerunku*, „*Biuletyn Oddziału Poznańskiego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego*” 1994, nr 3, s. 3–8.

¹² C. Głombik, *Stefan Błachowski w Getyndze*, [w:] *Tradycja i postęp. Studia z historii filozofii*, red. B. Andrzejewski, Poznań 1997, s. 133–160; tenże, *Stefan Błachowski i lata jego studiów getyńskich*, [w:] C. Głombik, *Husserl i Polacy. Pierwsze spotkania, wczesne reakcje*, Katowice 1999, s. 71–106.

¹³ R. Stachowski, *Polacy na niemieckich uniwersytetach*, [w:] H.E. Lück, *Historia psychologii. Orientacje, szkoły, kierunki rozwoju*, Warszawa 2008, s. 245–259, tenże, *Stefan Błachowski – uczeń dwóch mistrzów: Kazimierza Twardowskiego oraz Georga Eliasza Müllera*, [w:] *Psychologia europejska w okresie międzywojennym*, red. W. Zeidler, Warszawa 2009, s. 121–130.

¹⁴ S. Zamecki, *Koncepcja nauki w szkole lwowsko-warszawskiej*, Wrocław 1977.

¹⁵ J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985.

¹⁶ T. Kwiatkowski, *Polska szkoła filozoficzna zwana lwowsko-warszawską i jej etos*, „*Akcent*”, R. 11, 1990, nr 1–2, s. 280–293.

¹⁷ R. Jadczak, *Kazimierz Twardowski – twórca szkoły lwowsko-warszawskiej*, Toruń 1991.

¹⁸ S. Kowalski, *Ogólna charakterystyka działalności naukowej Stefana Błachowskiego*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*” 1963, nr 42, Seria: Filozofia, Psychologia, Pedagogika, z. 6, s. 3–11; tegoż, *Pedagogika i psychologia*, [w:] *Nauka w Wielkopolsce. Przeszłość i teraźniejszość. Studia i materiały*, red. G. Labuda przy współudziale W. Jakóbczyka i S. Weymana, Poznań 1973, s. 436–472.

¹⁹ A. Lewicki, *Prace Błachowskiego w dziedzinie psychologii klinicznej*, PP, 1963, nr 6, s. 30–40.

²⁰ C. Głombik, *Filozofia i filozofowie w kręgu zainteresowań Stefana Błachowskiego*, „*Kwartalnik Filozoficzny*”, t. 22, 1994, z. 1–2, s. 61–92.

²¹ J. Szmyd, *Stefan Błachowski jako psycholog religii*, „*Euhemer – Przegląd Religioznawczy*”, R. 5, 1961, nr 4, s. 28–37.

charakteryzują działalność naukową Błachowskiego oraz jego zainteresowanie filozofią, psychologią zjawisk religijnych, psychologią myślenia magicznego, stanami uniesień o podłożu religijnym. Jego wkład w powstanie i rozwój psychologii poznańskiej przedstawił w wywiadzie Jerzy Brzeziński²². Poza tym ukazało się kilka artykułów opublikowanych z okazji rocznicy urodzin i jego działalności naukowej²³ oraz noty biograficzne w słownikach tematycznych²⁴ i w encyklopediach²⁵. Postać Stefana Błachowskiego i jego działalność naukowa była także przedstawiona w filmie dokumentalnym w reżyserii Andrzeja Gajewskiego, ukazującym historię szkoły lwowsko-warszawskiej, jej dokonań oraz dorobku²⁶.

Nie doczekał się dotychczas osobnego opracowania okres sprawowania przez niego funkcji prorektora i rektora Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945–1948. Wszelkie informacje na ten temat znajdują się w pracach przedstawiających ogólnie dzieje poznańskiej uczelni²⁷. Autor niniejszej pracy postawił sobie za cel zapelnienie braku całościowej biografii Stefana Błachow-

²² *Psychologia i jej Ojcowie Założyciele*. O historii psychologii w Poznaniu z prof. J. Brzezińskim rozmawia Jolanta Lenartowicz, „Życie Uniwersyteckie” 2009, nr 7/8, s. 10–12.

²³ L. Januszewski, *Prof. dr Stefan Błachowski*, „Kronika Miasta Poznania”, t. 2, 1959, s. 63–64; *Prof. dr Stefan Błachowski. 70 rocznica urodzin, 45 lat pracy naukowej*, „Głos Wielkopolski”, nr 117 z 19 V 1959 r., s. 3.

²⁴ *Stefan Błachowski*, [w:] *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 51; *Stefan Błachowski*, [w:] *Współczesna kultura polska. Nauka – Literatura – Sztuka. Życiorysy uczonych, literatów i artystów z wyszczególnieniem ich prac*, red. A. Peretiatkowicz, M. Sobieski, Poznań 1932, s. 92; *Błachowski Stefan*, [w:] J. Pieter, *Słownik psychologiczny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 40; G. Olszewska, *Błachowski Stefan*, [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa–Poznań, 1981, s. 59; *Stefan Błachowski*, [w:] *Poczet członków Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1857–2007*, red. A. Pihan-Kijasowa, Poznań 2008, s. 92–93; *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, red. A. Śródka, t. 1: A–G, Warszawa 1994, s. 159–161.

²⁵ M.in. *Błachowski Stefan*, [w:] *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 2: *Bli–Deo*, Warszawa 1963, s. 13; *Błachowski Stefan (1889–1962)* [w:] *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 1 A–C, Warszawa 1998, s. 491–492.

²⁶ W filmie biograf Stefana Błachowskiego – prof. R. Stachowski – rozmawia z prof. Anną Brożek z Uniwersytetu Warszawskiego o psychologii w szkole lwowsko-warszawskiej. W wywiadzie pojawia się wiele wątków związanych z Błachowskim. Przedpremierowy pokaz filmu odbył się 18 września 2015 r. jako jedno z wydarzeń kulturalnych związanych z X Polskim Zjazdem Filozoficznym, który obradował w dniach 16–18 września 2015 r. w Poznaniu.

²⁷ *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919–20, 1920–21, 1921–22, 1922–23): za rektoratu Heliodora Święcickiego. Księga pamiątkowa*, red. A. Wrzosek, Poznań 1924; *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945–1954/55*, Poznań 1958; *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, red. Z. Grot, Poznań 1972; M. Banasiewicz, A. Czubiński, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, t. I, *Organizacja i rozwój uczelni od listopada 1918 roku do inauguracji w maju 1919 roku*, Poznań 1973; L. Trzeciakowski, *Dzieje Wydziału Filozoficznego. W siedemdziesiątą piątą rocznicę powstania Uniwersytetu Poznańskiego*, „Kronika Miasta Poznania” 1994, z. 3–4, s. 481–490; M. Musielak, *Heliodor Święcicki (1854–1923)*, Poznań 2013.

skiego, ze szczególnym uwzględnieniem jego działalności na stanowisku prorektora i rektora Uniwersytetu Poznańskiego.

Ramy chronologiczne pracy wyznacza jego działalność zawodowa i naukowa na Uniwersytecie Jana Kazimierza w latach 1913–1919 z uwzględnieniem studiów we Lwowie, Getyndze i Wiedniu, praca na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919–1939, okres II wojny światowej spędzony na terenie Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945, sprawowanie funkcji prorektora, a następnie rektora Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1946–1948 i dalsza działalność naukowa na poznańskiej uczelni, schyłek życia po przejściu na emeryturę w 1960 r. i przeprowadzkę do Warszawy, gdzie kontynuował działalność naukową i pedagogiczną: publikował artykuły i prace naukowe, prowadził wykłady zlecone. W zakończeniu autor podjął próbę podsumowania życia oraz działalności naukowej, zawodowej i społecznej tego wybitnego polskiego psychologa.

Główną podstawę źródłową pracy stanowi spuścizna Stefana Błachowskiego przechowywana w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu. Zespół ten zawiera m.in. materiały związane ze sprawowaniem funkcji prorektora, a następnie rektora UP w latach 1945–1948, z organizacją i działalnością Instytutu Psychologicznego na Uniwersytecie Poznańskim – Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (UAM) w latach 1945–1960, materiały dotyczące działalności naukowo-organizacyjnej, różnorodne materiały z zakresu twórczości naukowej: artykuły, wypisy ze źródeł i literatury, notatki bibliograficzne oraz korespondencja urzędowa i prywatna, m.in. z wybitnymi psychologami polskimi i zagranicznymi²⁸.

Duża część archiwaliów z jego spuścizny – w tym również zdjęcia, które zamieszczono w niniejszej biografii – jest publikowana po raz pierwszy.

W Archiwum PAN w Poznaniu znajdują się także zespoły, z którego korzystał autor przy zbieraniu materiałów do niniejszej pracy: są to spuścizny Stefana Dąbrowskiego – rektora Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945–1946²⁹ oraz Kazimierza Kaczmarczyka – archiwisty, historyka, długoletniego dyrektora Archiwum Państwowego w Poznaniu³⁰.

---

²⁸ Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (dalej PANAWOP), Materiały Stefana Błachowskiego (1889–1962), sygn. P III-82. Spuścizna Stefana Błachowskiego została pozyskana w darze przez PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu w latach 1991–1996 (ks. nab. „B” 129, 131, 138, 147, 152, 179). Materiały zostały uporządkowane i zinwentaryzowane przez Jarosława Matysiaka w latach 2012–2013. Rozmiar zespołu wynosi 2,10 mb. Spuścizna zawiera materiały z lat 1914–2009.

²⁹ PANAWOP, Materiały Stefana Dąbrowskiego (1877–1946), sygn. P III-116.

³⁰ Tamże, Materiały Kazimierza Kaczmarczyka (1878–1966), sygn. P III-35.

Archiwum UAM przechowuje teczkę personalną oraz Protokoły z posiedzeń senatu uniwersyteckiego z lat 1945–1959³¹.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie przechowuje w zespołach Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministerstwie Edukacji Narodowej teczki personalne³².

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu posiada w swoim zasobie archiwalnym materiały Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu dotyczące inwigilacji poznańskiego środowiska akademickiego, w tym i Stefana Błachowskiego³³.

Wymienione źródła uzupełnia teczka personalna przechowywana w Archiwum Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu³⁴.

Wspomnieć należy także o jeszcze dwóch, jakże istotnych źródłach. Pierwsze z nich, to przechowywana w Bibliotece Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, w archiwum Kazimierza Twardowskiego – korespondencja wpływająca, zawierająca zbiór 210 listów i kart pocztowych pisanych przez Stefana Błachowskiego do Kazimierza Twardowskiego w latach 1909–1937³⁵. Drugie źródło to koresponden-

---

³¹ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej AUAM), teczka personalna Stefana Błachowskiego, sygn. 126/3/41, sygn. 191/1, sygn. 15/611/3; tamże, Protokoły z posiedzeń Senatu UAM, Rok akad. 1945, 19 III 1945–25 IX 1945; Protokoły z posiedzeń Senatu UAM, Rok akad. 1945, 1 X 1945–9 VIII 1946; Protokoły z posiedzeń Senatu UAM, Rok akad. 1946/1947, 11 X 1946–29 IX 1947; Protokoły z posiedzeń Senatu UAM Rok akad. 1958/1959, 6 X 1958–1 VI 1959.

³² Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), zespół Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej MWRiOP), teczka personalna Stefana Błachowskiego, sygn. 1762; tamże, zespół Komisji Edukacji Narodowej Departament Kadr (dalej KEN DK), teczka personalna Stefana Błachowskiego, sygn. 230.

³³ Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu (dalej IPNOP), zespoły: Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego-Poznań, Wydział V, Sekcja IV, Sprawozdania z pracy agenturalno-operacyjnej, t. 1, od stycznia 1946 do grudnia 1947, sygn. IPN Po o/06/68-15; Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego-Poznań, Wydział V, Sekcja I–VII, Meldunki dzienne, 1946–1951, sygn. IPN Po o/06/68-21; Sprawa agenturalno-śledcza kryptonim „Zachód”, „Kultura B”, „Kolumna” dot. Konsulatu Amerykańskiego w Poznaniu, 1950–1953, sygn. IPN Po 003/411/2/cz1; Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego-Poznań, Wydział V, Sekcja II, Sprawozdania z pracy agenturalno-operacyjnej, t. 1, od stycznia 1946 do grudnia 1948, sygn. IPN Po o/06/68-11.

³⁴ Archiwum Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu (dalej AAWFP), zespół: IV. Dział personalny. Akta personalny personalne pracowników Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego (dalej WSWF-1962), teczka personalna Stefana Błachowskiego, sygn. IV.17/12.

³⁵ Biblioteka Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Polskie Towarzystwo Filozoficzne (dalej BIFiS PAN PTF), rkps 02.1.T.IV. Korespondencja Kazimierza Twardowskiego, listy Stefana Błachowskiego z lat 1909–1937, k. 4–307.

cia Błachowskiego w spuściźnie rękopiśmiennej Tadeusza Czeżowskiego, przechowywanej w Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika³⁶. W korespondencji wpływającej do Twardowskiego i Czeżowskiego zachowała się spora ilość listów od Błachowskiego, w których znajdują się istotne informacje biograficzne dotyczące tego ostatniego (oraz członków jego rodziny). Zważywszy, że rękopiśmenna spuścizna naukowa Stefana Błachowskiego została zniszczona przez Niemców w czasie II wojny światowej, korespondencja ta, w której obszernie przedstawał swoją działalność naukową i zawodową oraz sprawy rodzinne w latach 1909–1939, jest szczególnie cenna dla badacza³⁷.

Materiały dotyczące działalności w towarzystwach naukowych i społecznych oraz korespondencja znajdują się ponadto w zbiorach Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk³⁸, Archiwum Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie³⁹.

W pracy wykorzystano również źródła drukowane, do których należy zaliczyć prace Stefana Błachowskiego z zakresu psychologii oraz monografie i artykuły do dziejów poszczególnych szkół średnich i wyższych, czasopisma poświęcone psychologii i filozofii oraz prasę codzienną.

Wykorzystano również wspomnienia osób, które współpracowały ze Stefanem Błachowskim bądź się z nim zetknęły: Józefa Pietera⁴⁰, Kazimierza Twardowskiego⁴¹ i Tadeusza Zaworskiego⁴².

Na końcu pracy umieszczono wykaz niemal 300 opracowań, tłumaczeń, przyczynków, wstępów do prac autorów obcych, recenzji, sprawozdań, biografi, artykułów prasowych itp., których był autorem lub współautorem.

---

³⁶ Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej AUMK), Spuścizna Tadeusza Czeżowskiego, sygn. 309/80/VII/156.

³⁷ Zniszczenie spuścizny Stefana Błachowskiego przez hitlerowców, a co za tym idzie bezpowrotną utratę źródeł potrzebnych do badania jego dorobku naukowego poruszył C. Głombik w artykule *Filozofia i filozofowie...,* s. 65–67.

³⁸ Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (dalej PTPN), Akta osobowe członków PTPN. Stefan Błachowski, bez sygn.

³⁹ Archiwum Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej APAUiPAN), Korespondencja Sekretarza Generalnego PAU, sygn. PAU I-188; akta członków Polskiej Akademii Umiejętności, Stefan Błachowski – spis prac, sygn. 659/47.

⁴⁰ J. Pieter, *Czasy i ludzie*, t. 1–3, Katowice 2004.

⁴¹ Kazimierz Twardowski, *Dzienniki*, cz. I 1915–1927; *Dzienniki*, cz. II 1928–1937, red. R. Jadczak, Toruń 1997.

⁴² T. Zaworski, Wspomnienie o prof. Ludwiku Jaxa-Bykowskim, Biblioteka Uniwersytecka UAM w Poznaniu, Dział Rękopisów (dalej BUUAM), sygn. 3264.

*

Kończąc, autor serdecznie dziękuje Panu Profesorowi Ryszardowi Stachowskiemu za cenne i wnikliwe uwagi dotyczące działalności naukowej Stefana Błachowskiego.

Dziękuję Panom Profesoram Przemysławowi Hauserowi i Tomaszowi Schrammowi za merytoryczne uwagi dotyczące treści jeszcze na etapie małopisu pracy, a przede wszystkim za propozycję napisania biografii Stefana Błachowskiego w ramach serii: „Biografie Rektorów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu”.

Dziękuję pracownikom: Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie, Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Archiwum Państwowego w Poznaniu, Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; pracownikom Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu oraz Biblioteki Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie za pomoc w uzyskaniu materiałów źródłowych wykorzystanych na potrzeby niniejszej pracy.